

NİZAMİ GƏNCƏVİNİN YARADICILIĞINDA YAŞIL DÜNYA MƏSƏLƏLƏRİ

XEYRANSA ƏLİYEVƏ

Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyasının doktorantı, Xırdalan şəhər 9 sayılı tam orta məktəbin Azərbaycan dili və ədəbiyyatı müəllimi.

E-mail: s.hayrunnisa@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-3682-0671>

Məqaləyə istinad:

Əliyeva X. (2024). Nizami Gəncəvinin yaradıcılığında yaşıl dünya məsələləri. *Azərbaycan məktəbi*. № 3 (708), səh. 111–118

DOI: 10.30546/32898065.2024.3.036

ANNOTASIYA

Nizami Gəncəvi Azərbaycan xalqının dünyaya bəxş etdiyi nadir söz sənətkarlarından biridir. Şairin əsərlərində əksini tapan humanist fikirlər, əxlaq, tərbiyə, insana hörmət və məhəbbət, əmək adamına böyük qiymət, ədalətli olmaq, valideynlər qarşısında borc, dini, milli-mənəvi dəyərlərimizin qorunması, sülhsevərlik, təbiətə qayğı və s. kimi möhtəşəm ideyalar nəsillərdən-nəsillərə keçərək günümüzədək yaşamaqdadır. Nizami dühasının gücü özünü ondakı müasirlik ruhunda göstərir. İnsan düşüncəsində, təbiətin və cəmiyyətin həyatı ilə bağlı məsələlərdə elə bir sahə yoxdur ki, Nizami yaradıcılığında ona münasibət bildirilməsin. Haqqında bəhs olunan mövzu — dünyanın yaşıl libasda təqdimatı, bütün dünyanı düşündürən canlı təbiətin, planetimizdə torpağın, suyun, bitkilər aləminin, heyvanların qorunmasına dair zəngin faktlar Nizami Gəncəvinin irsində geniş şəkildə əksini tapıb.

Açar sözlər: Nizami Gəncəvinin yaradıcılığı, COP29, Azərbaycan təbiəti, ətraf mühit, yaşıl dünya, torpağın və suyun qorunması.

Məqalə tarixçəsi

Göndərilib: 08.08.2024

Qəbul edilib: 02.09.2024

THE GREEN WORLD ISSUES IN THE WORKS OF NIZAMI GANDJAVI

KHEYRANSA ALIYEVA

Doctoral Student at the Azerbaijan National Academy of Sciences,
Teacher of Azerbaijani Language and Literature at Khyrdalan School No. 9.
E-mail: s.hayrunnisa@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-3682-0671>

To cite this article:

Aliyeva Kh. (2024). The green world issues in the works of Nizami Gandjavi. *Azerbaijan Journal of Educational Studies*. Vol. 708, Issue III, pp. 111–118

DOI: 10.30546/32898065.2024.3.036

Article history

Received: 08.08.2024

Accepted: 02.09.2024

ABSTRACT

Nizami Ganjavi is one of the rare literary masters the Azerbaijani people have gifted to the world. The humanistic ideas reflected in the poet's works, such as morality, education, respect and love for humanity, valuing hardworking individuals, fairness, duty to parents, protection of our religious, national, and spiritual values, peace-loving, care for nature, etc., have been passed down from generation to generation and continue to this day. The strength of Nizami's genius is reflected in his spirit of modernity. There is no field in human thought or matters related to the life of nature and society where Nizami's works have not expressed an opinion. The topic we will discuss - the presentation of the world in its green attire, the preservation of living nature, which concerns the whole world, as well as the rich facts about the protection of soil, water, flora, and fauna on our planet — is widely reflected in the legacy of Nizami Ganjavi.

Keywords: Creativity of Nizami Ganjavi, COP29, Azerbaijani nature, environment, green world, soil and water protection.

Giriş

Azərbaycan Respublikası ekoloji inkişaf istiqamətlərində fasiləsiz fəaliyyəti ilə dünyanın aparıcı dövlətləri sırasında layiqli yer tutur. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyevin Sərəncamı ilə növbəti onillikdə reallaşdırılması nəzərdə tutulan “Azərbaycan 2030: sosial-iqtisadi inkişafa dair Milli Prioritetlər” arasında yaşıl iqtisadiyyatın inkişaf etdirilməsi 5 əsas istiqamətdən biri kimi təsbit edilmişdir¹.

2024-cü il Azərbaycan Prezidenti cənab İlham Əliyevin fərmanı ilə Azərbaycanda “Yaşıl dünya naminə həmrəylik ili” elan olunub. Eyni zamanda, dünya liderləri bu ilin noyabr ayında Azərbaycanda COP – “Conference of the Parties”, yəni Tərəflərin Konfransı adlanan sayca 29-cu tədbirin Bakıda keçirilməsi barədə razılığa gəliblər. 2015-ci ilin dekabrında BMT-nin İqlim Dəyişmələri üzrə Çərçivə Konvensiyasına üzv ölkələrin 21-ci konfransında Paris razılaşması qəbul olunub. Paris sazişinin tələbi dünyada karbon qazının (CO₂) miqdarını sənayeləşmədən əvvəlki dövrdə olduğu kimi 1,5 dərəcə Selsi ilə məhdudlaşdırmaq üzrə irəliləyişə nail olmaqdır. 2016-cı ildə ölkəmiz bu sazişə qoşulub.

COP29-un Azərbaycanda keçirilməsi dünya liderlərinin ölkəmizə etimadı ilə yanaşı, böyük siyasi əhəmiyyət daşıyır. Bu barədə tanınan pakistanlı analitik və Mərkəzi Asiya üzrə ekspert Məhəmməd Əli Paşa deyib: “COP29-un Bakıda keçirilməsi ilə bağlı dünya ölkələri tərəfindən bir neçə gün ərzində qəbul edilmiş qərar beynəlxalq aləmdə Azərbaycana olan dərin etimadın və hörmətin sübutudur. Bu, ölkənin global problemlərin həllində məsuliyyətli və etibarlı tərəfdaş statusunu təsdiqləyir. Prezident İlham Əliyevin rəhbərliyi ölkənin COP29-da ətraf mühitin dayanıqlılığı üçün vacib olan müzakirələrin və tədbirlərin irəliləyişində əsas rol oynamağa sadıqlığını vurğulayır”².

Məqalədə dünya liderlərini və digər rəsmi şəxsləri, alimləri, QHT-ləri bir amal ətrafında

cəmləşdirən bu möhtəşəm tədbir ərəfəsində böyük Nizaminin bədii düşüncəsində yaşıl dünyamıza münasibət məsələləri araşdırılıb.

Nizaminin çoxcəhətli yaradıcılığı və yaşıl dünyamız

Nizami Gəncəvi dünya poeziyasının nadir incilərini yaratmış dahi Azərbaycan şairidir. Bəşəriyyətin ən qədim zamanlardan günümüzdə qədər mövcud olan humanist dəyərləri və düşüncələri şairin yaradıcılığında yüksək səviyyədə əks olunub. Yaşadığımız dünya və axirət, təbiət və cəmiyyətdə baş verən hadisələrə münasibət, məhəbbət və nifrət, müharibə və sülh, ədalət və zülm, Yer üzü və səma cismləri haqqında elmi söhbətlər, sağlamlıq və xəstəliklər haqqında dövrünün tibbi biliklərinin əksi, elmi və dini biliklər, bir sözlə, İlahi yaradılış və mücərrəd təfəkkürə aid olan ensiklopedik sahələrə obrazlı münasibət Nizami Gəncəvi yaradıcılığının nüfuz sahələrindən sayılır. Şairin əsərlərinin XII əsrdən indiyədək insanların qəlbinə yol tapmasının sirri poetik dühanın gücü ilə yanaşı, həm də elmi dərinliklərin, ümumiləşdirmə gücünün, böyük əksətdirmə bacarığının olmasındadır.

Yaşadığı dövrdən indiyədək Nizaminin poetik təfəkküründən süzülüb gələn bədii əsərlər insanlığın xidmətindədir. Yaradıcılığındakı humanist fikirlər milyonların ümumiləşmiş təcrübəsinin məhsulu kimi özündən sonrakı yüzilliklərdə yaşayanların tərbiyələnməsində, bədii zövqünün formalaşmasında olduqca böyük rol oynamaqdadır. Nizami irsi haqqında elmi tədqiqatlar davam etdikcə, araşdırmalar aparıldıqca şairin yaradıcılıq qüdrətinin yeni-yeni səhifələri açılır.

Bu günə qədər Nizamişünaslıqda araşdırılmamış, toxunulmamış bir sahə, demək olar ki, yoxdur. Lakin bununla belə, böyük şairimizin yaradıcılığı məzmun etibarilə o qədər çoxşaxəlidir ki, hələ uzun illər mötəbər mənbə kimi tədqiq ediləcəkdir. Bu araşdırmada onun bədii söz xəzinəsindən “Yaşıl dünya naminə həmrəylik

¹ <https://president.az/az/articles/view/50474>

² COP29-un Azərbaycanda keçirilməsinin əhəmiyyəti nədir? (qafqazinfo.az)

ili"nə dair nümunələr verilib, şairin bədii-fəlsəfi fikirlərinin bu gün də əhəmiyyət kəsb etdiyi əsaslandırılıb. Şairin poemalarından seçilən nümunələr əsasında dünyanın mənzərəsi, ətraf mühitin təmizliyi, təbiətin, bitkilər və heyvanlar aləminin zənginliyi, habelə atmosfer və göy cisimləri barədə fikirləri verilib. "Sirlər xəzinəsi" poemasında Məhəmməd peyğəmbərin şənində yazılmış hissədə oxuyuruq:

*Firuzədən yapılmış bu əngin mavilikdə,
Cənnət qəsirindən gələn turuncdu təzəlikdə.
Turuncun da dünyada öz adəti, dəbi var:
Öncə meyvə gətirər, sonra çiçək, gülbahar*
(Gəncəvi, 2004).

Filoloqlar üçün tam yəqin olmasa da, bioloqlar yaxşı bilir ki, bəzi bitkilərdə meyvənin çiçəkdən əvvəl əmələ gəlməsi xüsusiyyəti var. Qədim zamanlarda bitkilərdə bu xüsusiyyətin olması barədə şairin fikirləri çox maraqlıdır. Hətta bu, müəyyən qədər heyranət doğurur. Şair gülbahar ifadəsi ilə bitkinin başında tacabənzər çiçəyə işarə edir, beləliklə, oxucusunu yaşıl dünyanın sirlərinin ardınca aparır.

Nizami ətraf mühitin gözəlliklərini təsvir edərkən müxtəlif məcazlardan istifadə edir, bol-bol təşbehlər, metaforlar, epitetlər, rəngarəng bədii ifadə vasitələri işlədir. Yer üzünün gözəllikləri saysız-hesabsız məcazlar vasitəsilə oxucuya bədii ustalıqla təqdim edilir. Şairin təsvirləri o qədər sadədir ki, oxucu bu adilikdəki qeyri-adiliyi görə bilmədiyinə heyranlənir, ətraf mühit bütün gözəllikləri ilə onun gözləri qarşısında canlanır:

*O cənnət bağçasının gülü, lələsi yandı,
Yer üzü başdan-başa yaz rənginə boyandı.
Gecə gündüzə döndü. Günorta günü par-par,
Sərvlər gül açdılar. Möcüzəli bir bahar.
Dönüb bağa baxmalı, görməkçün nərgizləri,
Sürməylə sürmələndi onun nərgiz gözləri*
(Gəncəvi, 2004).

Əsərlərdə işlənmiş yığcam, təkrarsız mübaligələr, epitetlər poeziyanın bədii dili ilə ecazkar təbiət mənzərəsi yaradır. Saysız-hesabsız təşbehlər, metaforlar və digər bədii təsvir

vasitələri qarşımızda istedadlı rəssamın fırçasından daha gözəl mənzərələr canlandırır:

*Günəşin dodağını sancdı kölgə, axdı qan,
Yel daradı, şəh düşdü söyüd yarpaqlarından*
(Gəncəvi, 2004).

Bildiyimiz kimi, yerində işlənmiş zəngin bədii ifadə vasitələri içərisində bədii suallar sənətkarın yaradıcılıq qüdrətini nümayiş etdirən vasitələrdəndir. Poemalarda tez-tez rast gəldiyimiz rəngarəng ritorik suallar oxucunu təbiətlə ünsiyyətə səsləyir, dərindən düşünməyə vadar edir, təbiətin gözəlliklərinə istinad edilərək ciddi ictimai-əxlaqi məsələlər qabardılır. Bəzi nümunələrə diqqət yetirək:

*Bağlar güllə doluykən kim tikandan bəhs açar?
Sapa inci düzərkən ilana lüzumu var?!*
(Gəncəvi, 2004).

*Uçmuş quş ardınca olarmı getmək?
Tələ görmüş ovu qovmaq nə gərək?*
(Gəncəvi, 2004).

Nizami yaradıcılığında qabarıq şəkildə özünü göstərən aforizmlər oxucunu müdrik bir şair-filosofun ümumiləşmiş qənaətləri ilə tanış edib düşündürür, həm də yaşıllıqlar dünyası haqqında fikirlərlə oxucunun dünyagörüşünü artırır.

*Əncirin qol-budağı bomboş qalardı yayda,
Əncirəyən olsaydı, bütün quşlar dünyada*
(Gəncəvi, 2004).

Nizami yaradıcılığında təbiət təsviri zaman-zaman araşdırıcıların diqqət mərkəzində olub, şairin irsinə müraciət edənlər çox sayda nümunələr üzərində iş aparıblar.

Nizami ilin fəsillərini bütün gözəlliyi ilə canlandıran, oxucusuna sevdiren yüksək zövqlü qələm ustasıdır. O, məşhur "Leyli və Məcnun" poemasında baharın gəlişini belə təsvir edir:

*Sərdi xalısını səhraya min gül,
Bəzədi torpağı süsənlə sünbül,
Ağacda qönçələr baxdı göz-gözə,
Bənzədi qayğısız gülər bir üzə..."*
(Gəncəvi, 2004).

Şairin yaradıcılığında ilin bütün fəsilələrinin əsrarəngiz gözəlliklərinin təsvirinə aid zəngin nümunələrə təsadüf edilir. Nizami bu gözəllikləri rəngarəng bədii təsvir və ifadə vasitələri ilə təqdim edərək oxucunu əfsunlayır. Geniş epik lövhələrin əks olunduğu poemaların hər birində yazın, yayın, payızın, qışın-ilin bütün fəsilələrinin təsviri qəhrəmanların ruhi-psixoloji əhvali-ruhiyyəsi ilə vəhdətdə tərənnüm olunur. Onlardan bəzilərinə diqqət yetirməklə fikirlərimizi əsaslandırmağa çalışacağıq. Qış fəslini təsvir edərkən qarşımızda ilin qarlı-qovğunlu mənzərəsi canlanır.

*Yaz buludu kimi hava ağırdı,
Hər yandan qar gəlir, yağış yağırdı.
Qarın heybətindən dağlar çökürdü,
Soyuq ürəklərə qalay töküdü.
Gümüş kimi yağan qar lопасından
Üstü gümüş oldu Şəbdizin haman*
(Gəncəvi, 2004).

Bu parçada təbiətin gücü və gözəlliyi təsvir edilir. Qarın və yağışın təsiri ilə dağların çökdüyü və soyuğun ürəklərə təsir etdiyi vurğulanır. Şəbdizin-atın başdan ayağa qarla islanması, qarla örtülməsindən çox gözəl bir təsvir yaradıb.

*Şapur gələn zaman körpəydi otlar,
Hər yan xoruzgülü, lalə və gülzar.
Güllər içindəydi mavi qayalar,
Min rəngə çalırdı orda ilk bahar.
Dağların başında zümrüddən xalı,
Heyran eyləyirdi fikri, xəyalı*
(Gəncəvi, 2004).

Məlumdur ki, Nizami "Xəmsə"yə daxil olan poemaların hərəsini dövrünün müqtədir hökmdarlarından birinə həsr edib. Əsərlər sarayda qəbul olunmaq üçün o dərəcədə mükəmməl olmalı idi ki, əvvəla, saray tərəfindən rəğbətlə qarşılaşınsın, şairin poemanı ithaf etdiyi hökmdarların qarşısında məsuliyyətini nümayiş etdirdisən, ikincisi, öz şəxsiyyətinə hörmət edən, yaradıcılıq qüdrəti ilə seçilən bir sənətkar olduğunu hökmdarın qarşısında sübut etsin. Nəhayət, bu əsərlər bədii cəhətdən o qədər güclü olsun ki, şairin müasiri olan digər söz sənətkarları ilə müqayisədə üstünlük qazansın.

Bu tələblərə cavab verən yüksək bədii zövqlü əsərlərdə, təbii ki, təbiət təsvirləri də olduqca cəlbedici olmalı idi. Onlardan bəzilərinə nəzər salmaq maraqlıdır:

*Güldüm yaşıl çöldəki lalə kimi, zər kimi,
Yüz yerdən parçalandı paltarım güllər kimi.
...Tez budaqdan budağa, güldən gülə can atdım,
Bir qaynağa qovuşub, su içməkdə muradım*
(Gəncəvi, 2004).

Güllərin ətrindən nəşələnmiş insanın bulağın gözündən su içməklə aldığı bəxtiyarlığı bundan daha incə və zərif şəkildə necə tərənnüm etmək olar?!

Nizami yaradıcılığında, poemalardan hər birində onlarca belə paralellər tapmaq mümkündür. Azərbaycanın xalq şairi Xəlil Rza Ulutürkün tərcüməsində "Sirlər xəzinəsi" poeması bizi əhatə edən dünyanın təbii gözəlliklərindən zövq almağa çağırır:

*Nərgizlər – oyaq gözlü, yasəmənlər yatağı,
Baxsan, uyudar səni günün günorta çağı.
...Gəlin otağı kimi süslü gül yuvasında,
Ceyranlar gül ovlayır, böcəklər salır səda*
(Gəncəvi, 2004).

Nümunə gətirdiyimiz bu beytlərdə güllərin, çiçəklərin füsunkar qoynunda bəslənən ahu və ceyranın gözəlliyi insanı yerindəcə ovsunlayır, gözlərimiz qarşısında ecazkar mənzərə yaradır.

Nizami və ekoloji fəlakətlərə münasibət

Yaşadığımız XXI əsrdə insanlar dünyanın hər yerində havanın, suyun, torpağın çirklənməsindən, tullantılardan düzgün istifadə olunmamasından və başqa bu kimi əsas ekoloji problemlərdən çox əziyyət çəkirlər. İstiləşmə, yanğın, daşqınlar kimi təbiət hadisələri, o cümlədən müharibələr əsrimizi fəlakətin az qala astanasına gətirib çıxarıb. Bu problemlərin global səviyyədə həlli hazırda dövlətimizin mühüm vəzifələrindən sayılır. Azərbaycan Respublikasının Prezidenti cənab İlham Əliyev ekoloji saflaşdırmanı ölkədə daim diqqət tələb edən vəzifələrdən biri kimi müəyyənləşdirib. 2024-cü ilin ölkəmizdə "Yaşıl Dünya" naminə

Həmrəylik ili" elan olunması, BMT-nin COP29 kimi mötəbər bir tədbirinin Azərbaycanda keçirilməsi ölkəmizin milli, regional və qlobal səviyyədə ətraf mühitin qorunması, iqlim dəyişmələrinin qarşısının alınması işinə töhfəsinin təqdir olunmasına bariz nümunədir.

Şairin yaradıcılığında bu problemlərin, demək olar ki, hamısına münasibət bildirilib. O, ekoloji problemləri müşahidə edib, görüb, onları qabartmağa çalışıb. Poemalarda zəlzələ və fəlakətlər, qaranlıq və işıq, su çatışmazlığı və quraqlıq, yandırıcı istilik və ifrat soyuqluq və s. kimi dünyanın təzadlı təbii hadisələrinə dair çoxlu fikirlər əks olunub. Hamıya bəllidir ki, hazırda dünyanın bir çox ölkələrində içməli su problemi mövcuddur. Nizaminin əsərlərində suya münasibətdə iki cür yanaşma özünü göstərir: su gözəldir, faydalıdır, lətifdir. Suyun bol olduğu yerlərdə həyat ancaq gözəlliklərlə aşib-daşır:

*Sözün də su kimi lətafəti var,
Hər sözü az demək daha xoş olar.
Bir inci saflığı varsa da, suda
Artıq içiləndə dərd verir o da*
(Gəncəvi, 2004).

Fərhad Şirinin arzusu ilə sərt dağları yarıb Şirinin qəsrinə süd arxı çəkir. Ekoloji cəhətdən təmiz, saf süd qayalardan süzülüb gəlir. Bu epizod Fərhadın sənətkarlığı ilə yanaşı təmiz, sağlam qidalanmanın təşviqi baxımından da qiymətlidir.

*Fərhad külüng çaldı, daş quma döndü,
Dağlar zərbəsindən bir muma döndü.
Külüngü qart daşı hey yara-yara...
Qart daşlar içində keçmədən bir ay
Yaratdı dəryatək geniş, dərin çay*
(Gəncəvi, 2004).

Yaxud:

*Su artıb həddini aşarsa əgər,
İçəni doyurmaz, mütləq qərq edər.*

*Sanma ki, su səadət, bolluq qaynağı olmuş,
Sudan nə çəkdiyini batan gəmidən soruş*
(Gəncəvi, 2004).

"İsgəndərnamə" əsərinin "İskəndərin Şimala çatması və Yəcuc səddini bağlaması" fəslində İskəndər qoşunu ilə möcüzəli bir səhradan keçməli olur. Həmin fəsil suyun əhəmiyyəti, saf suyun nə qədər qiymətli nemət olması haqqında şairin ciddi fikirlərini obrazlı şəkildə oxuculara təqdim edir:

*Harda ki içməli bir çeşmə vardı,
İçində su ilə civə qaynardı.
...Şah bunu biləndə, tez verdi fərman:
Hamı ayıq olsun su içən zaman!
Hər kim axar sudan istəsə, içmək
Onu ehtiyatla durultsun gərək*
(Gəncəvi, 2004).

Yer səthi, xüsusən torpaq haqqında da Nizaminin fikirləri bütün dövrlər üçün aktualdır. Torpağı qorumaq, becərmək, ətraf mühitin təmizliyini qorumaq, torpağı çirkəndirməmək, zərərli maddələrdən qorumaq...

*Yeddi iqlim yetmiş olsaydı belə,
Torpağı olmazsa, dönərdi yelə*
(Gəncəvi, 2004).

Axşamın düşməsi, gecənin yaxınlaşması, göylər səltənətinin min büsatı təsvir edən səma cisimləri haqqında fikirlər obrazlı şəkildə belə canlandırılır:

*Gördü can verir Günəş, cahan bir az daraldı,
Onun saralıb-solan süpərindən rəng aldı.
Qonşuları – ulduzlar yaraqsız görüb onu,
Dərhal qılınc çəkildilər vurmaq üçün boynunu*
(Gəncəvi, 2004).

Dünya necə yaranıb?

Bu suala Nizaminin əsərlərində dəfələrlə cavab əks olunub. Bəzi nümunələrə əsaslanmaqla fikirlərimizi təsdiq edək. Şair "Leyli və Məcnun" poemasında yazır:

*Yerin hüdudundan o tərəfdə də,
Buludlar fəlaklər qarışır yenə.
Onlar bir-birinə sarılmış bərk-bərk,
Hamısı tor kimidir gəzir kürə tək.
Bu kürə şəkildə yalnız Yer deyil,
Hər xətt hər lənir, yuvarlaqdır bil...*
(Gəncəvi, 2004).

Nizami dünyanın yaranması haqqında müxtəlif dini və elmi mülahizələr arasında ümumiləşmə apararaq "İskəndərnamə" əsərinin ən maraqlı hissələrindən biri olan "İskəndərin yeddi yunan filosofu ilə xəlvətə çəkilməsi" fəslində həmin qənaətlərini qələmə alıb. O, yeddi filosofun dili ilə planetlərin hərəkəti və Kainatın yaranması haqqında dərin elmi mülahizələr irəli sürür. Fəsl bildirir ki, kainatın yaranmasında suyun mühüm rolu var. Buludlar suyun hərəkətindən – buxarlanmasından yaranıb. Buludlar arasında su hissəciklərinin hərəkət və sürtünməsindən isə ildırım və od əmələ gəlib. Havada suyun qatılaşması sayəsində buz yaranıb:

*Sudan bu kainat yarana bilməz, –
Deyə inkar etmək istəsə, hər kəs,
Nütfəni bir anlıq qoy salsın yada.
Sözümə sübutdur, dəlildir o da*
(Gəncəvi, 2004).

Bəlinas dünyanın yaranmasını dörd ünsürə bağlayır:

*Onlardan birinci – işıqlı oddur,
Dünyanın ən yüksək tağı da odur
İkinci – küləkdir, hərəkətdədir...
Üçüncü – sudur ki, tərəvət verər
Dördüncü – torpaqdır tapdayır əyyam*
(Gəncəvi, 2004).

Sokrat isə İskəndəri inandırmaq istəyir ki, buluddan şimşək və yağış, ildırımdan günəş, ay və ulduzlar əmələ gəlib. Yaranan buxardan isə yer, torpaq yaranıb, dünya bərqərar olub.

Göründüyü kimi, Nizami dövrünün bütün astroloji elmlərinə yüksək səviyyədə yiyələnmiş bir mütəfəkkir səviyyəsində münasibət bildirir.

Canlı təbiətin – yaşıllıqların, əkinlərin, meşələrin qorunmasının və mühafizə edilməsinin əhəmiyyəti haqqında böyük şairimizin aşağıdakı mülahizələri isə buraya qədər dediklərimizi ümumiləşdirərək gəldiyimiz nəticələri təsdiq edir.

*Bizim bu torpaqda hələ də çox var
Heç ayaq dəyməmiş səhralar, dağlar.
Orda göyərtidən, sudan əsər yox,
İsti bərk istidir, soyuq bərk soyuq.*

*Bir yerdə göyərti bitməsə, ağər,
Orda canlı məxluq necə ömür edər?*
(Gəncəvi, 2004).

Yer üzünü tərənnüm edən şair göylər səltənətinə də biganə qalmır. Xüsusən, göy cisimləri, bürclər haqqında özünə qədərki alimlərin geosentrik nəzəriyyələrini əhatə edən təsvirlər bu fikrimizi təsdiq edir. Nizamişünaslıqda kifayət qədər hərtərəfli tədqiq olunmuş bu məsələlərə bütün poemalardan nümunələr seçmək olar.

Nizami kainatın yaranması haqqında fikirlərini yunan filosoflarının dili ilə ifadə edir:

*Maye olan hissə etdi hərəkət,
Quru olan isə tapdı sükunət.
Hərəkət eləyən – göy oldu, parlaq.
Sükunətdə qalan – bu yer, bu torpaq*
(Gəncəvi, 2004).

Poemaların hər birində Nizami Gəncəvi astroloji aləmə aid biliklərə yüksək səviyyədə bələd olduğunu məharətlə nümayiş etdirib. "Sirlər xəzinəsi" poemasında Həməl (Qoç), Sur (Buğa), Cövvə (Əkizlər), Səratən (Xərçəng), Əsəd (Şir), Xuşə və ya Sünbülə (Qız), Mizan (Tərəzi), Əqrəb, Qövs (Oxatan), Cədey (Oğlaq), Delv (Dolça) və Hut (Balıq) bürcləri haqqında məlumat verir.

"Xosrov və Şirin" poemasının "Xosrovin yenidən taxta çıxması" fəslinin şərhlər hissəsindəki qeydlərdə oxuyuruq:

*"Ay yüksələn zaman Balıq bürcündən,
Pərviz Şah bürcündə salmışdı məskən*
(Gəncəvi, 2004).

Balıq bürcü – səmada on iki bürcdən sonuncusudur. Ay öz hərəkəti zamanı bu bürcdən keçir. Yuxarıdakı beytdə Nizami Xosrov Pərvizin Şah bürcündə (yəni qalada) məskən saldığını göstərir" (Gəncəvi, 2004).

Həmin səhifədə Nizami ulduzlar aləmindən bəhs edərək Günəş və onun ətrafında hərəkət edən səyyarələrin bürclərdən keçməsinə və bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqələrini təsvir edib.

"Xosrov və Şirin" əsərində cisimlərin elektrikləşməsi, elektrik və maqnit sahələrinin vəhdəti haqqında da məlumatlar əksini tapıb:

*Belədir dağların dönməz ilqarı,
Daşa basır ona kəc baxanları.
Düşmənin boğazı maqnitə bənzər,
Oxun nizasını özünə çəkər*
(Bashirov, 2021).

Nəticə

Araşdırma və təhlillərimiz əsasında gəldiyimiz nəticələr belədir: Nizami Gəncəvinin ədəbi irsi kəşfini gözləyən tapıntılarla zəngin olan bir xəzinədir. Hər kəs bu xəzinənin ibrətli və həyati sərvətlərindən bəhrələnmə bilər. Şair Allahın insanlara böyük səxavətlə bəxş etdiklərinin qədrini bilməyi bütün yaradıcılığı boyu oxucularına xatırladır. Nizaminin qələmi bizi yaşıl dünyanı qorumağa, onu zənginləşdirməyə, anamız təbiətin bütün sərvətlərini insanlığın xeyrinə istifadə etməyə səsləyir. Torpağı, suyu, təbiət aləmini, yer üzünün bütün gözəlliklərini qorumağa, ətraf mühiti gözəlləşdirməyə çağırır.

Bu çağırışa indi də, gələcəkdə də düzgün, ağıllı cavab vermək hamımızın borcudur. Çünki cismimizin də, ruhumuzun da sağlamlığı yaşıl işığa doğru necə getməyimizdən asılıdır.

İstifadə edilmiş ədəbiyyat

- ¹ Azərbaycan Respublikası Prezidentinin Sərəncamları.
<https://president.az/az/articles/view/50474>
- ² Bashirov, M.M. (2021). "Natural (universe) phenomena in the works of Nizami Ganjavi") AJAz: 2021, Special Issue 49-57.
- ³ COP29-un Azərbaycanda keçirilməsinin əhəmiyyəti nədir? (qafqazinfo.az)
- ⁴ Həsənov, İ. (2024). "COP 29 tədbirinin məqsədi nədir?" BBC News Azərbaycanca, Bakı, 8 yanvar.
- ⁵ <https://arti.edu.az/wp-content/uploads/2024/04/>
- ⁶ İbadova, B.O. (2024). "Nizami yaradıcılığında təbiət təsviri". Azərbaycan Təhsil İnstitutunun Elmi Əsərləri, №3.
- ⁷ Gəncəvi, N. (2004). "Xosrov və Şirin", Bakı.
- ⁸ Gəncəvi, N. (2004). "İskəndərnamə" ("İqbalnamə"). Bakı.
- ⁹ Gəncəvi, N. (2004). "İskəndərnamə" ("Şərəfnamə"). Bakı.
- ¹⁰ Gəncəvi, N. (2004). "Leyli və Məcnun", Bakı.
- ¹¹ Gəncəvi, N. (2004). "Sirlər xəzinəsi", Bakı.
- ¹² Gəncəvi, N. (2004). "Yeddi gözəl", Bakı.
- ¹³ Səfərli, Ə., Yusifli, X. (2008). Azərbaycan ədəbiyyatı tarixi (qədim və orta əsrlər). Bakı.
- ¹⁴ Sultanov, M. "Xosrov və Şirin" poemasına dair izahlar və şərhlər, səh. 495.
- ¹⁵ <https://ulusal.az/cop29-un-ehemiyeti>

"Azərbaycan məktəbi" jurnalının nəşrə başlamasının 100 ili tamam olur. Uzun illər respublikamızda yeganə elmi-nəzəri, pedaqoji jurnal kimi fəaliyyət göstərən "Azərbaycan məktəbi" böyük inkişaf yolu keçib, xalq maarifinin inkişafında müstəsna rol oynayıb, pedaqogika, psixologiya elmlərinin formalaşmasında özünəməxsus yer tutub, pedaqoji fikrimizin qiymətli xəzinəsi kimi təhsil tariximizə daxil olub. Fəaliyyətinin qısa xarakteristikasını verməli olsaq, deyə bilərik ki, jurnal:

- respublikada savadsızlığın ləğv edilməsində;
- ümumi icbari ibtidai, yediillik, səkkizillik və orta təhsilin tədricən tətbiqində;
- məktəb təhsilinin elmi-pedaqoji cəhətdən təkmilləşdirilməsində;
- yeni təlim üsulları, təlim-tərbiyənin forma və metodlarının təşkili və tətbiqində;
- gənc nəslin tərbiyəsi işinin təşkili və yerinə yetirilməsində;
- təhsili idarə edən orqanlar tərəfindən irəli sürülmüş vəzifələrin həyata keçirilməsində;
- müəllim hazırlığında səmərəli fəaliyyət göstərib.

Redaksiya təhsil sahəsindəki tarixi missiyasını nəzərə alaraq "Azərbaycan məktəbi"-nin 100 illik yubileyi ərəfəsində müxtəlif illərdə jurnalda çap olunmuş, indi də aktuallığını itirməyən seçmə məqalələri təqdim edir.